

UZOM

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
UZAKTAN EĞİTİM MERKEZİ

İlahiyat Lisans Tamamlama Programı

İSLAM TARİHİ -II

Doç. Dr. Kenan AYAR

Fırsatlar Sunar

Ünite 9

İDİL (VOLGA) BULGAR HANLIĞI VE DOĞU AVRUPA'DA KURULAN TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ

Doç. Dr. Kenan AYAR

İÇİNDEKİLER

9.1. İDİL (VOLGA) BULGAR HANLIĞI (VII-XV. YÜZYIL)	3
9.2. ALTIN ORDU HANLIĞI (1241-1502)	6
9.3. KAZAN HANLIĞI (1437-1552)	7
9.4. KASIM HANLIĞI (1445-1681)	8
9.5. ASTRAHAN HANLIĞI (1466-1556)	8
9.6. SİBİR HANLIĞI (1480-1598)	9
9.7. KIRIM HANLIĞI (1441-1783)	9
9.8. KAYNAKÇA	10

Türklerin Avrupa'ya gelişi Batı Hunları zamanından başlamaktadır. Ancak Atilla'nın ölümü üzerine(453) geri çekilen Türk boylarının önemli bir kısmı Doğu Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hazar Türkleri de uzun süre bölgede hakimiyet kurmuşlardır. Özellikle İdil (Volga) nehri boylarındaki Türkler İslami dönemde siyasi hayatta öne çıkmışlardır. Türk tarihinde, İslâmiyeti X. Yüzyılın ilk çeyreğinde devlet düzeyinde ilk kabul edilen İdil Bulgar Türk Hanlığı olmuştur. Bulgar Hanlığı'nın Doğu Avrupa'da temsil ettiği Türk-İslam hükümlerliği, kısa bir kesintiden sonra Altın Ordu ve ardından gelen hanlıklar tarafından devam ettirilmiştir. Biz burada, İdil Bulgar Hanlığı başta olmak üzere Altın Ordu ve onun takipçileri durumundaki Kazan Hanlığı, Kasım Hanlığı, Astrahan Hanlığı, Sibir Hanlığı ve Kırım Hanlığı üzerinde duracağız.

9.1. İDİL (VOLGA) BULGAR HANLIĞI (VII-XV. YÜZYIL)

İdil (Volga) nehrinin orta havzasında kurulan ve İslâmiyet'i resmî din olarak kabul eden ilk Türk devletidir. En uzun ömürlü Türk devletlerinden biri olan bu hanlık, diğer Türk Bulgar devletlerinden ayırt edilebilmesi için nehrin mahallî söylenişi olan İdil kelimesiyle birlikte anılmaktadır. Bulgarların en eski ataları, Ogur (Uğur) adıyla anılan Batı Türk boylarının bağlı olduğu kitlelerdir. Batı Hun Devleti zamanında (374-469) Ogur Türkleri boyları Karadeniz'in kuzeyinde Batı Hun Devleti'ne bağlı olarak yaşıyorlardı. Batı Hun Devleti yıkılınca Attilâ'nın küçük oğlu İme, kendisine bağlı Hun boylarıyla Orta Avrupa'dan Karadeniz'in kuzeyine döndü. Söz konusu boylar bu bölgedeki Ogur boylarıyla karışarak Bulgar adını aldılar. Yedinci yüzyılın son çeyreğinde Batı Göktürk Devleti'nin hâkimiyeti altına giren Bulgarlar bu devletin yıkılmasından (630) sonra başbuğları Kurt (Kuvrat) idaresinde Büyük Bulgar Devleti'ni kurdular. Bu devlet kurucusu Kurt'un 665'te ölümünden sonra Hazar Hakanlığı'nın saldırıları sonucu yıkılmıştır.

Kurt'un oğullarından Bat-Bayan'ın liderlik ettiği bir kısım Bulgarlar, Kafkasya'nın kuzeyinde kalarak Hazar Hakanlığı'na tâbi oldular. Bugün Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan Bolkarlar'ın onların devamı olduğu bilinmektedir. Kurt'un diğer oğlu Asparuh, kendisine bağlı boylarla birlikte batıya yönelerek Tuna nehri boyuna geldi. Balkanlar'ı ele geçirerek 681'de Tuna Bulgar Devleti'ni kurdu. Yaklaşık iki yüzyıl Türk karakterini koruyarak varlığını devam ettiren Tuna Bulgar Devleti, zamanla Slav nüfusunun içinde eriyerek hem Slavlaştı hem de Hıristiyanlığın et kisine girdi. 864'te hükümdarları Boris (Pars) Han'ın Hıristiyanlığı resmen kabul etmesinden sonra tamamen Türk özelliğini yitirdi.

Otuz-Ogurlar'ın dâhil olduğu Bulgar grubu kuzeye doğru, yani bugünkü Kazan bölgesine çekilerek İdil Bulgarlarını oluşturdu. Otuz-Ogurlar, İdil ile Kama nehirleri sahasına geldiklerinde bölgenin yerlisi olan Fin-Ogur kavimlerini itaat altına aldılar. İdil Bulgarlarının yerleştiği bu bölge, III. yüzyılda Hunlardan itibaren çeşitli Türk göçlerine sahne olmuş, V. yüzyılda Batı Sibiryadan gelen Sabar Türkleri de yine bu bölgeye yerleşmişlerdi. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda İdil Bulgarlarına yakın alanlarda Macarların da bulunduğu tespit edilmiştir. Otuz-Ogur Bulgarlarının yerleştiği Orta İdil iklim ve tabii zenginlikler açısından çok

elverişli bir bölgeydi. Kama ırmağının kollarından Şuşma ve Zey havzaları ve kuzey kısmı geniş ormanlarla kaplıydı. Bu ormanlarda derisi ve kürkü çok kıymetli hayvanlar avlanırdı. Nehirlerde balık bol olduğu için su ürünleri ülkeye ayrı bir zenginlik getiriyordu. Arazi düz ve verimliydi. Ayrıca İskandinavya-İran ticaret yolu sayesinde İdil Bulgar Devleti canlı bir ticaret merkezi haline gelmişti. İdil Bulgar ülkesi, Hazar denizine akan İdil nehrinde yapılan deniz taşımacılığı sayesinde Hârizm, Türkistan, Çin, İran ve Kafkasya'ya bağlanmaktaydı. Diğer eski Türk devletlerinden farklı olarak kısa zamanda yerleşik hayata geçen Bulgarlar

tarımla uğraşmaya, Biler, Suvar, Cüke-Tav, Saksin, Oşal, Tetiş, Züye, Kazan, Kermencük gibi şehirleri kurarak ticaret yapmaya başladılar.

Son zamanlarda yapılan arkeoloji ve toponomi araştırmaları neticesinde İdil nehrinin kollarının İdil Bulgar Devleti'nin tabii sınırlarını teşkil ettiği anlaşılmıştır. Doğuda Çirmişen, Şuşma ve Zey sularının başlangıç noktaları, kuzeyde Kazan ırmağı ile Vyatka suyu, batıda Sura suyuna kadar Züye suyu, güneyde Çirmişen ile Şamar suyuna kadar olan bölge İdil Bulgar Devleti'nin sınırlarını çiziyordu. Ural dağlarının güney kısmında ve Ak-İdil kolunda yaşayan Başkirt (Başkurt) Türkleri İdil Bulgar Devleti'nin doğu, etnik menşeleri bilinmeyen Burtas kavmi batı, Hazar Hakanlığı güney ve Doğu Slavları da kuzey komşularını oluşturmaktaydı. Bölgenin yerli ahalisi Fin-Ogur kavimleri kısa zamanda İdil Bulgar kültürünün etkisine girerek Türkleşti. Hunlar ve Sabarlar zamanında bölgede başlayan Türkleşme süreci VIII. yüzyılın başlarında İdil Bulgarlar'nın gelmesiyle tamamlandı.

Eski Türk inançlarını devam ettiren İdil Bulgarları, Hârizm ve İran'dan ticaret yapmak için ülkeye gelen müslüman tüccarların faaliyetleri sonucu müslüman olmaya başladılar. Ülkedeki müslümanların sayısı giderek arttı. Gerek ülkeye gelen tüccarlar ve müslüman olan ahalinin etkisi, gerekse Hazar Hakanlığı'na karşı müttefik aramak arzusu, İdil Bulgar Hanı Şilkey oğlu Yeltever (İlteber) Almış'ı Abbasî halifesiyle münasebet kurmaya şevketti. Halife Muktedir-Billâh'a elçi gönderen Almış Han, İslâmiyet'i kabul etmek arzusunda olduğunu belirterek ülkesine din adamları gönderilmesini istedi. Bunun üzerine halife, Sevsen (Sûsen) er-Ressî başkanlığındaki bir heyeti Bulgar ülkesine yolladı. Meşhur seyyah İbn Fadlân'ın danışman ve kâtip olarak bulunduğu heyet Haziran 921'de Bağdat'tan yola çıktı ve Mayıs 922'de Bulgar hanının İdil boyundaki karargâhına ulaştı. Almış Han ve devletin ileri gelenleri elçi heyetini çok iyi karşıladılar. Hanın resmen Müslümanlığı kabul etmesiyle Abbasî hilâfetine tâbi müslüman bir devlet haline gelen İdil Bulgar Devleti bu tarihten sonra İslâm dininin Doğu Avrupa'daki temsilcisi oldu. Abbasî halifesi ve Bulgar hanı adına sikkeler basıldı camiler ve saraylar inşa edildi, kadılık müessesesi kuruldu.

Bölgeye yerleşmelerinden itibaren Hazar Hakanlığı'nın siyasî üstünlüğünü kabul eden İdil Bulgarları, bu hakanlığın doğudan gelen Peçenek ve Kuman-Kıpçak akınları ve Ruslardan yediği ağır bir darbe neticesinde zayıflaması üzerine 965 yılında tam olarak bağımsızlıklarını kazandılar. İdil Bulgar ülkesi 964 ve 985 yılında iki defa Kiev Rus Knezliği'nin istilâsına uğradıysa da bu hücumlar etkisiz hale getirildi. 1006 yılında iki ülke arasında ticaret anlaşması

imzalandı.

Hazar Hakanlığı'nın zayıflaması, İdil nehrinin Hazar denizine döküldüğü yerde kurulan ve çok canlı bir ticaret merkezi olan İdil şehrinin önemini azalttı. Buna karşılık ticarî faaliyetlerin yoğunlaştığı Bulgar şehri Arap, İran, Türkmenistan, Hazar, İskandinavya, Rus ülkelerinden ve Baltık denizinden gelen tüccarların alışveriş yaptığı büyük bir pazar haline geldi. XI. yüzyıldan itibaren kuzeydeki kürk ticareti yüzünden İdil Bulgarları ile Ruslar arasında uzun süreli mücadeleler oldu. 1183 ve 1205'te Rus Prensi Vsevolod, İdil Bulgar topraklarına ordular gönderdi. Onun oğlu Yuri de 1221'de Nijni Novgorod (Gorki) Kalesi'ni inşa ettirdi.

1223 yılında Rus ve Kuman-Kıpçak ordularını Kalka Savaşı'nda bozguna uğratan Moğol ordusu İdil Bulgarları tarafın-dan imha edildi. Batu Han bu yenilginin intikamını almak için 1236'da İdil Bulgarları'nın üzerine sefere çıkararak ülkeyi baştanbaşa yakıp yıktı. Bulgar şehri de aynı akıbete uğradı ve ahalisinin çoğu öldürüldü. 1238-1239 yıllarında bir defa daha Moğollardan darbe yiyen Kuman-Kıpçakların bir kısmı İdil Bulgarlarının ülkesine geldi. Aralarında kaynaşma neticesinde sayıca çok olan Kuman-Kıpçak Türklerinin dil unsurları üstün geldi.

İdil Bulgarları, Moğol istilâsından sonra kurulan Altın Orda Devleti zamanında yarı bağımlı da olsa siyasî varlıklarını devam ettirdiler. İdil Bulgar hanlarının yeniden kuvvetlenme arzusu Altın Orda Hanının 1361'deki saldırısıyla son buldu. Ülke yeniden tahrip edildi. Bu hadiseden sonra bir kısım İdil Bulgarı kuzeye çekilerek Kazan şehrini kurdu. 1391'de Timur'un Toktamış'ı mağlûp ettiği savaşta İdil Bulgar ülkesi yeniden tahribe uğradı. Halkın büyük bir kısmı Kazan nehri boyuna daha önce gidenlerin yanına göç etti. Kazan civarında toplanan Kuman-Kıpçak-Bulgar karışımı Türkler Kazan Hanlığı'nın ahalisini oluşturdu. Altın Orda hanlarından Uluğ Muhammed 1437'de Kazan Hanlığı'nı kurunca İdil Bulgar Hanlığı halkıyla birlikte tarihe karışmış oldu. Bu hanlığın beş buçuk asır kadar devam etmesinin en önemli sebebi, yerleştikleri bölgenin Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya doğru yapılan bütün Türk akınlardan uzak kalmasıdır.

İdil Bulgar Devleti'nde ziraat, ticaret, avcılık, hayvancılık, arıcılık ve zanaatkârlık iktisadî hayatın temel unsurlarıydı. Kürk, deri, ok, kılıç, zırh, kereste, ceviz, mum, bal, arpa, buğday, çavdar, koyun, sığır başlıca ihraç maddelerini oluşturmaktaydı. Buna karşılık kumaş, seramik gibi maddeleri İslâm ülkelerinden ithal etmekteydiler. Özellikle dericilik zanaatı çok gelişmişti, "Bulgar gönü" adı verilen işlenmiş deri çok meşhurdu. İdil Bulgarlarının evleri ağaçtandı. Kalın ağaç tomrukları üst üste konarak duvarlar çıkılır, damlar kereste ya da samanla örtülürdü. Şehirlerin ve köylerin çoğu orman ya da nehir kenarında kurulmuştu. İslâmiyet'in kabulünden sonra taştan cami ve saray benzeri bina yapımına başlanmıştır. İdil Bulgar Hanlığı'ndan Bulgar şehrindeki cami, saray ve hamam yıkıntıları, mezar taşları ve kitabelerle bazı ziynet eşyası, ok, kılıç, miğfer, zırh gibi silâhlar günümüze ulaşmıştır.

İdil Bulgarları sulama kanallarını kireçten imal etmişler, suyun tarlalara dağıtımını ise ağaç

oluklarla sağlamışlardır. Bu usul daha sonra Ruslar tarafından kendi ülkelerinde uygulanmıştır. Bulgar şehrinde 1953 yılında yapılan kazılarda XIII ve XIV. yüzyıllara ait çok sayıda demir filizi eritme ocağına rastlanmıştır. Sikkelerden ve İslâm tarihi kaynaklarından adları tespit edilebilen müslüman İdil Bulgar hanları şunlardır: Şülkî, Almış, Ahmed, Tâlib, Mümin, Haydar, Muhammed, Saîd b. Haydar, Baraj, İbrahim, Selim, İlham, Abdullah, Hasan, Mahmud, Abdullah, Altınbek, Âlimbek. XII. yüzyılın ikinci yarısında Yakub b. Numân adlı Bulgar kadısının Bulgar Tarihi adlı bir eser yazdığı rivayet edilir. İbn Fadlân'ın Seyahatname'si, İdil Bulgar Devleti'yle ilgili en eski yazılı bilgileri ihtiva etmektedir. İdil Bulgarlarının bugünkü Çuvaşların ataları olduğu kabul edilmektedir.

9.2. ALTIN ORDU HANLIĞI (1241-1502)

1241'de Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı)'ta kuruldu. Başlangıçta bir Moğol devleti iken kısa bir sürede Türkleşerek bir Türk-İslam hanlığına dönüştü. Orda(u), Moğolcada otağ demektir. Batu Han'ın ak otağının üstü altın yaldızlı olduğu için Altın Ordu veya Ak Ordu denmiştir.

1256'de Batu Han'ın ölmesi üzerine yerine geçen iki oğlu aynı yıl içinde ölünce, küçük kardeşi Berke Han (1256-1266) tahta çıktı. Altın Ordu halkının büyük çoğunluğunu, X. yüzyıldan itibaren müslüman olan çeşitli Türk boyları meydana getiriyordu. Yalnız idareci durumdaki bir kısım Moğol unsurlar, başlangıçta İslâmiyet'i kabul etmemişlerdi. Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle Altın Ordu Devleti de hızla İslamlaştı. Berke Han, kendi adına para bastırarak Karakurum'la ilişkisini kesip bağımsızlığını ilan etti. Yenisaray şehrini kurarak başkent yaptı.

Berke Han'dan sonra bazı hanlar tahta çıktıysa da 1313'te Özbek Han'ın iktidara gelişi Altın Ordu tarihinde bir dönüm noktası oldu. Dindar bir şahsiyet olan Özbek Han, Altın Ordu'yu hem İslamlaştırdı hem de tamamen Türkleştirdi. Artık, hükümdar ailesi dil ve kültür yanında kan bakımından da Türleşmişti. İslam, sosyal, hukuki ve kültürel hayatın her safhasında hakim olmaya başlarken İmparatorluk da tamamen bir Türk devleti haline dönüştü. Özbek Han, Saray şehrini, yaptırdığı medrese ve cami gibi kurumlarla önemli bir kültür ve din merkezi haline getirdi. 1342'de ölen Özbek Han'ın yerine önce oğlu Tini Bey, ondan bir yıl sonra da diğer oğlu Cani Bey geçti. Cani Bey, Altın Ordu Devleti'nin son büyük hükümdarı sayılır. O, İlhanlılara son verdi ve Tebriz'i tamamen ele geçirdi.

1357'de Cani Bey'in ölümü üzerine içeride karışıklıklar başladı. 1360-1380 yılları arası yaşanan kargaşada 14 han tahta çıktı. Nihayet, 1380'de başa geçen Toktamış, duruma hakim oldu. O, otoritesini güçlendirmeye çalıştıysa da Litvanya ve Podolya prenslikleri başta olmak üzere birçok emir bağımsızlıklarını tekrar ilan etmişlerdi. Bu arada nüfuzu artan Moğol prenslerinden Emir Mamay, Özbek Han'ın oğullarından Abdullah'ı tahta çıkarınca Altın Ordu Devleti ikiye bölünmüş oldu. Toktamış Han, Timur'un yardımı ile ülkede tekrar hakimiyet sağladı. Ayaklanan Rusları ve Litvanyalıları yeniden kendine bağladı. Ancak, durumunu

güçlendirip Timur'la ilişkisini kesmek isteyince aralarında savaş kaçınılmaz oldu. Nihayet, 1395'deki Terek Savaşı'nda Timur galip geldi ve Altın Ordu'yu fiilen çökerterek devletin başına, Kutluk Han'ı getirdi. Toktamış Han'dan sonra Altın Ordu'da taht mücadeleleri yaşandı. Parçalanma sürecine giren Altın Ordu topraklarında Kazan Hanlığı (1437-1552), Kasım Hanlığı (1445-1681), Astrahan Hanlığı (1466-1556), Sibir Hanlığı (1480-1598) ve Kırım Hanlığı (1430-1738) kuruldu. Bu kargaşadan yararlanan Moskova Prensiği, 300 yıllık Türk hakimiyetinden kurtulmuş oldu. Altın Ordu'nun son hanı Şeyh Ahmed'in öldürülmesiyle 1502'de bu devlet tarihe karıştı. Hem Türk dünyasının hem de Doğu Avrupa'nın önemli devletlerinden biri olan Altın Ordu, bu coğrafyayı siyasi, ekonomik ve kültürel bakımdan etkilemiştir.

9.3. KAZAN HANLIĞI (1437-1552)

1437-1556 yılları arasında Karadeniz'in kuzeyinde İdil-Ural bölgesinde hüküm süren bir Türk devletidir. Adını Kazan şehrinden alan Kazan Hanlığı, Türk-İslâm muhitinin kuzeydoğu kısmında, önemli ulaşım yollarından birini teşkil eden İdil (Volga) nehrinin orta mecrasında eski İdil Bulgar Devleti sahası üzerinde kurulmuştur. Kazan Hanlığı'nın sınırları yaklaşık olarak bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Çuvaşistan, Udmurt, Mari ve Başkırdestan özerk cumhuriyetleriyle Ulyanovsk (eski Simbir), Penza, Saratov, Kuybişev, Perm, Tambov ve Ryazan vilâyetlerini içine alıyordu. Güneyinde Astrahan Hanlığı, doğusunda ve güneydoğusunda Nogay Hanlığı, güneybatısında Kırım Hanlığı, batısında Moskova Knezliği, kuzeyinde Fin boylarıyla meskûn geniş alanlar ve kuzeydoğusunda Sibiryâ Hanlığı bulunuyordu.

Devleti kuran Altın Ordu hanlarından Uluğ Muhammed (1437-1445) teşkilatçı, tedbirli ve cesur bir idareciydi. Moskova Knezliği'ni 1439-1445 yılları arasında Kazan Hanlığı'na tabi kıldı. Bu çerçevede Rusları yıllık vergiye bağladığı gibi, Oka Nehri sahillerinin şehzade Kasım'a yurt olarak verilmesini kabul ettirdi. Ölümü üzerine tahta geçen Mahmud Han (1449-1462) döneminde Kazanlılar sulh, huzur ve refah içinde yaşadılar. 1462'de vefatıyla, oğulları Halil (1462-1467) ve İbrahim (1467-1479) sırayla han oldular. İbrahim Han döneminde taht mücadeleleri yaşandı. Bu mücadeleleri fırsat bilen III. İvan, 1480'de Türk hakimiyetinden ayrılarak, bağımsızlığını ilan etti.

Kazan Hanlığı'ndaki taht mücadeleleri 1552 tarihine kadar devam etti. Kazan tahtına sahip olmak isteyen prensler, Ruslar'dan da teşvik ve yardım alarak, iktidar mücadelesi verdiler. İlk "Çar" ünvanlı Moskova Knezi olan IV. (Korkunç) İvan, Hristiyan Avrupa'dan silah ve asker de alarak 1552 yazında Kazan Hanlığı'na son verdi. Kazanlılar, çok azı dışında genç-ihtiyar kadın-erkek katliama uğradı. Maddi ve manevi kültür eserleri imha edilerek, şehir ve devletin hazineleri yağmalandı. Rusların hakimiyetindeki Kazan Türklerinin çeşitli tarihlerdeki İstiklal mücadeleleri kanlı şekilde bastırıldı.

9.4. KASIM HANLIĞI (1445-1681)

Altın Ordu'nun parçalanmasından sonra Moskova yakınındaki Oka Irmağı'nın kuzey kıyısında hüküm sürmüş bir Türk hanlığıdır. Kazan hanı Uluğ Muhammed, 1445'te Yılatom, Şatsk ve Temnik şehirlerini içine alan bölgeyi Ruslardan alarak oğlu Kasım'a verdi. O da burada kendi adıyla anılan hanlığı kurdu. Ancak Rus topraklarının ortasında kalan Kasım Hanlığı, daima Rus knezleri tarafından, Kazan Hanlığı'nı istikrarsızlığı sürüklemek için kullanılmıştır. Kasım Hanlığı'nın tarihi bir bakıma Doğu Avrupa'daki Türk devleti ile Slav knezlikleri arasındaki mücadelenin tarihidir. Bu hanlıkta daha sonra Kırım Hanları ve Astrahanlar sülalesinden gelen hükümdarlar başa geçtiyse de hiçbiri, Rusların kontrolünden çıkamadı. Rusların çeşitli bölgelere düzenledikleri seferlere, Kasım Hanları da iştirak ettiler. Gittikçe zayıflayıp benliğini kaybeden Kasım Hanlığı 1681 yılında tamamen ortadan kaldırıldı. Kasım halkı arasında kalan Müslümanlar, daha sonra İslam ülkelerine göçtüler. Bir kısmı ise günümüze kadar orada kaldılar.

9.5. ASTRAHAN HANLIĞI (1466-1556)

Astrahan Hanlığı, İtil Nehri'nin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde, Astrahan (Hacı Tahran) şehrinde 1466'da kurulmuştur. Osmanlı tarih literatüründe Astrahanlar veya Ejderhanlar olarak anılan bu hanlığı Altın Ordu'nun dağılma sürecinde Küçük Muhammed'in torunu, Mahmud oğlu Kasım kurmuştur.

Hanlığın halkının kahir ekseriyeti Kıpçak Türklerinden oluşuyordu. Halkın büyük bir kısmı göçebe olmaları sebebiyle yerel beylerin yönetiminde idiler. Bu durum, Hanlığın zayıf düşme sebeplerinin başında gelmekteydi. Astrahan Hanlığı'nın jeostratejik coğrafyası ve doğal zenginlikleri de başına işler açmıştır. Çok önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunması ve zenginliği yüzünden Astrahan, komşu devletler ile göçebe kabilelerin daimi hücumlarına maruz kalmıştır. Bu nedenle iç istikrarını sağlayamayan hanlık, güçlü ve devamlı bir varlık gösterememiştir.

Astrahan Hanlığı, Kasım Han (1466-1490) ile kardeşi Abdülkerim Han (1499-1504) dönemlerinde nispeten sakin bir hayat yaşamışsa da, devletin son devirleri, Kırım Hanlığı ve Nogay Hanlığı'nın mücadele alanı olmuştur. Rus Çarı IV. İvan, Kazan'ı aldıktan sonra kuvvetlerini göndererek Astrahan Hanlığı'na son vermiştir (1556).

Ruslar'ın Astrahan'a kadar inmeleri, Orta Asya müslümanlarının Hazar'ın kuzeyinden İstanbul ile münasebetlerini kesmiş ve hac için Mekke'ye gitmelerini tamamen imkânsız hale getirmişti. Bunun üzerine müslüman halk İstanbul'a mektup ve elçiler göndererek acil yardım istediler. Orta Asya Müslümanlarının şikâyetleri, İslâm âleminin başı olan Osmanlı Devleti'ni bazı tedbirler almaya sevketti. Önce Kırım, Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru Rus ilerleyişini durdurmak için

Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme ve Ruslar'ı Astarhan'dan çıkarma kararı alındı. II. Selim zamanında Kefe Beyi Kasım Bey bu işle görevlendirildi. Merkezden aldığı emir üzerine kanal hazırlıklarını tamamlayan Kefe Beyi Kasım Bey kumandasındaki Türk kuvvetleri ve teknisyenleri, 1569 yılı ilk-baharında Don-Volga yöresine giderek kanal açmak için gerekli çalışmalara başladılar. Ancak çalışma alanında tahmin edilenden daha fazla güçlüklerle karşılaşıldı. İki nehir arasında kanal açılması düşünülen arazi son derece engebeliydi. Ayrıca Osmanlı hükümetinin emrine rağmen Rus entrikalarına kanan Kırım hanı da hiçbir yardımda bulunmuyordu. Bunun üzerine Kasım Bey durumu İstanbul'a bildirdi ve aldığı emir üzerine Kırım'a döndü. Kasım Bey'in gönderdiği raporları değerlendiren Osmanlı hükümeti iki nehir arasındaki bölgenin kanal açmak için elverişsiz olduğu kanaatine vardı. İmparatorluk içinde ortaya çıkan bazı olaylar da hükümeti, bu projenin uygulanmasını daha uygun bir yerde ve daha sonraki bir zamanda gerçekleştirmek üzere tehire mecbur etti. III. Murad zamanında Rus çarı nezdinde yapılan teşebbüsler de olumlu sonuç vermedi.

9.6. SİBİR HANLIĞI (1480-1598)

Altın Ordu'nun dağılması sırasında kurulan Sibir (Sibiry) Hanlığı'nın toprakları, bugünkü Moğolistan'ın kuzeyinden Sibiry'ya kadar uzanıyordu. Devlet merkezi Tura (günümüzdeki Tümen) şehriydi. Halkın çoğu, Kıpçak, Kırgız ve Yakut Türklerinden oluşuyordu.

İlk hükümdarı, Mamık oğlu Taybuga'dır. Taybuga'dan sonra, oğlu Hoca Han, sonra da onun oğlu Mar Han tahta çıkmıştır. Mar Han ölünce, Muhammed Han, eski merkezi bırakarak, daha emin bir yer olan, İrtiş nehri üzerindeki İsker (İskir veya Kışlak) şehrini başkent yapmıştır. Bu ailenin sonuncusu olan Yedigâr'ın saltanatı, Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından istilası zamanına (1598) rastlar. Yedigâr'ın en büyü rakibi, Şeybanîlerden olduğu rivayet edilen Küçüm Han, 1563'te Yedigâr'ı yenerek İsker şehri ve Batı Sibir Hanlığı'nın idaresini ele geçirdi. Küçüm Han, hakimiyetindeki topraklarda İslamiyet'in yayılmasına büyük çaba gösterdi. Gayreti sayesinde İsker şehri civarı ahalisi, oldukça yüksek bir medeniyet seviyesine ulaştılar. Fakat hanın bu faaliyeti, Rus hücumu ile sekteye uğradı. Küçüm ve kardeşi Muhammed Kul uzun süre bugünkü Ukrayna halkının esasını oluşturan Kossaklar (Kazaçiler/Rus Kazakları) ile mücadele etmek zorunda kaldılar.

Ruslar, Küçüm Han'a tabi Tatar boylarına, 1584-1595 yıllarında birçok baskın düzenlemişlerse de Küçüm Han'ı ele geçiremediler. Ancak 1598'de Sibir Hanlığı'na son verebildiler. Bundan sonra Ruslar, önce Baykal gölüne kadar ilerlediler, ardından burayı da aşarak Amur nehri vasıtasıyla, Japon denizine kadar ulaşmak imkanını ele geçirdiler.

9.7. KIRIM HANLIĞI (1441-1783)

Cengiz'in torunlarından Hacı Giray'ın Şirin kabilesinin yardımıyla XV. yüzyılda kuzey Karadeniz kıyısındaki Kırım Yarımadasında kurduğu bir Türk devletidir.

Bağımsızlığını ilan eden Hacı Giray, hak iddia ettiği Altın Ordu tahtını ele geçirmek için çalıştı. Bu arada, Cenevizlileri Kefe'den atmak için Osmanlı sultanı Fatih ile işbirliği yaptı. 1466'da ölümünden sonra, oğulları Mengli Giray ile Nur Devlet arasında çıkan taht mücadelelerine Osmanlı Devleti ve Moskova Knezliği müdahil oldu. 1478'de Mengli Giray, İstanbul ile; Kırım Hanlarının tayin ve azil

haklarını Osmanlı padişahına veren, padişahın açacağı seferlere Kırım hanının da katılmasını kabul eden bir antlaşma yaptı. Bu tarihten itibaren Kırım'a han tayini İstanbul'dan gerçekleştirildi. Osmanlılar ile Kırım Hanlığı XVIII. yüzyılın sonuna kadar askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği yaptılar. Mengli Giray'ın 1514'te ölümüyle tahta geçen oğlu Mehmed Giray, Kazan Hanlığı ile işbirliği içinde 1521'de Rusları haraca bağladı. Ruslar bu haracı, Deli Petro (1682-1725) zamanına kadar ödediler.

1523'te Mehmed Giray'ın öldürülmesinden sonra yerine geçen hanlar, Rusya ile mücadeleyi devam ettirdiler. Bu hanlar arasında Sahip Giray (1521-1551) ve Devlet Giray (1551-1577) devrinde Ruslara karşı başarılı mücadeleler verildi. Devlet Giray'ın 1577'de ölümünden sonra, Kırım'da taht mücadelesi başladı. 1588'de tahta geçen II. Gazi Giray Han ülkede birlik ve beraberliği tesis ederek, Osmanlılara sadakatini arz etti. O, Osmanlı-Avusturya savaşlarında büyük başarılar kazandı ve Boğdan Beyi'nin itaat altına alınmasını sağladı. Gazi Giray'ın 1607'de ölümünden sonra Kırım'da hanlık mücadelesi, yıkılışına kadar devam etti.

Kırım Hanları daima Osmanlıların yanında yer alırken, 1683 Viyana kuşatması sırasında, Murat Giray, Leh kuvvetlerini durdurma görevini yerine getirmeyerek bozguna sebep oldu. Bu yüzden azledilerek, yerine II. Hacı Giray getirildi. Onun çok kısa süren hanlığının ardından 1684'te tahta çıkan Selim Giray, Ruslar ve Lehliler ile mücadele etti.

Ruslar, Karlofça Antlaşması (1699) ile Azak Kalesini alıp Kırım'a ödedikleri yıllık vergiyi kestiler. 1736'da Hanlığın merkezi Bahçesaray'ı yağma ve tahrip ettiler. Kırım'ın diğer bölgeleri ve şehirleri de bu tahribattan kurtulmadı. 1768-74 Osmanlı-Rus muharebelerinde, 1770'lerde Bucak (Besarabya), 1771'de ise Kırım Yarımadası, Ruslar tarafından istila edildi. Küçük kaynarca Antlaşması ile Kırım, Osmanlı himayesinden çıkartılıp, siyasi ve mülki idare bakımından bağımsız hale getirildi. Halkının büyük bir kısmı Müslüman olan Kırım, dini bakımdan yine Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaktı. Bu tarihten itibaren Kırım'da başlayan hanlık mücadelesine karşın Ruslar, 1792'de burayı ilhak ettiler.

9.8. KAYNAKÇA

- Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1972.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1988, cilt, IX.
- İslâm Tarihi El Kitabı, ed. Eyüp Baş, Ankara 2012.

- İslâm Tarihi ve Medeniyeti, ed. Nesimi Yazıcı-Nusret Çam, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (İLİTAM), Ankara 2005, s. 94-99.
- Nesimi Yazıcı, İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi, Ankara 2004.
- Ramazan Şeşen, İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara 1985.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988-, "İdil Bulgar Hanlığı", "Altın Orda Hanlığı", "Kazan Hanlığı", "Kasım Hanlığı", "Astrahan Hanlığı", "Kırım Hanlığı" maddeleri.

Bu Ders Notu Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Merkezince kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Ticari amaçlarla kullanılamaz. Kopyalanması, çoğaltılması ve dağıtılması ilgili birimin yazılı iznine tabidir.

 Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi
Kurupelit Kampüsü Atakum / SAMSUN

 0362. 457 8936 **Fax:** 0362. 457 5806

 irtibat@uzem.omu.edu.tr

 <http://uzem.omu.edu.tr>